

СРАВНИТЕЛНОПРАВНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА ОБОГАТЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА САНКЦИОННА СИСТЕМА ЗА НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ

Гл. ас. д-р Юлиана Матеева

Един от най-важните принципи, въз основа на които се изгражда и усъвършенства българското наказателно законодателство, е принципът на хуманизма. В деликатната сфера на санкциониране на подрастващите спазването на този принцип има особено важно значение. Това с най-голяма сила се отнася за съвременната действителност.

Във връзка с това съгласно разпоредбите на Конвенцията за правата на детето (КПД) никое дете не трябва да бъде подлагано на изтезания или на друго жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание. В чл. 37, б. “а” от Конвенцията е разпоредено, че “нито смъртно наказание, нито доживотен затвор без възможност за освобождаване няма да се налагат за нарушения, извършени от лица под 18-годишна възраст”. По-нататък се посочва, че арестуването, задържането или осъждането на лишаване от свобода на дете следва да бъде в съответствие със закона и да се използва **“само като крайна мярка и за най-краткия възможен срок”** (чл. 37, б. “б” КПД).

Днес българската система на наказанията за пълнолетни включва общо 11 наказания. Въз основа на съответните критерии те могат да бъдат групирани в пет категории:

- **наказания, свързани с лишаване от свобода:** доживотен затвор (чл. 37, ал. 1, т. 1); доживотен затвор без замяна (чл. 37, ал. 2); лишаване от свобода (чл. 37, ал. 1, т. 1а);
- **наказания с комплексен характер:** пробация (чл. 37 ал. 1, т. 2);
- **имуществени наказания:** глоба (чл. 37 ал. 1, т. 4); конфискация на налично имущество (чл. 37 ал. 1, т. 3);
- **наказания, свързани с лишаване от права:** лишаване от право да се заема определена държавна или обществена длъжност (чл. 37 ал. 1, т. 6); лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност (чл. 37 ал. 1, т. 7); лишаване от право на получени ордени, почетни звания и отличия (чл. 37 ал. 1, т. 9); лишаване от военно звание (чл. 37 ал. 1, т. 10);
- **наказания с морален характер:** обществено порицание (чл. 37 ал. 1, т. 11).

Трябва специално да се подчертае, че по-голямата част от посочените наказания се оказват неприложими за извършилите

престъпления непълнолетни, “било поради тяхното естество, било, защото евентуалното им използване спрямо лица в ниска възраст би довело до значителни негативни ефекти”¹. Ето защо е необходимо накратко да се проследят причините за недопустимостта на някои от тези наказания по отношение на непълнолетни лица.

Сред наказанията, свързани с лишаване от свобода, на първо място по тежест в системата от наказания се нарежда доживотният затвор. И в двете си разновидности – със и без замяна – това наказание е изключително тежко. Вече беше отбелязано, че КПД изрично забранява доживотният затвор да бъде използван спрямо непълнолетни лица. Неговата основна задача е да се изолират от обществото до края на живота им лица, извършили изключително тежки престъпления и които са изключително опасни и практически непоправими с друго наказание. Независимо от вида и тежестта на извършеното престъпление, непълнолетните лица не биха могли да се окажат в такава степен “криминално заразени”, че тяхното поправяне да се счита за невъзможно. Намирайки се все още в процес на изграждане на психиката и миогледа, те се поддават на превъзпитание, а чрез подходящи способности при тях успешно би могло да се формира и общественоангажирано правосъзнание.

Наред с факта, че го е изключил от специалната система от наказания за непълнолетните (чл. 62 НК), законодателят е въвел и други ограничения относно приложението на доживотния затвор. В Раздел II “Видове наказания”, чл. 38, ал. 2 НК изрично се разпорежда, че “доживотен затвор без замяна не може да се наложи на лице, което по време на извършване на престъплението не е навършило двадесет години, а по отношение на военнослужещите, както и във военно време – осемнадесет години”.

Следващата група наказания са имуществените – конфискация и глоба. Общото при тях е, че засягат осъдения посредством накарняване на неговите имуществени права и интереси.

В теорията се поставя на дискусия въпросът дали наказанието конфискация изобщо да бъде запазено в системата². Изтъкват се редица негови негативни черти – противоречие с конституционно закрепения принцип за неприкосновеност на частната собственост, реална възможност неблагоприятни правни последици да понесе не само осъденият, но и неговите близки. *Per argumentum a fortiori* посочените отрицателни характеристики са още по-отчетливи, що се отнася до непълнолетните лица. Очевидно тези отрицателни характеристики са мотивирали законодателя да изключи конфискацията като наказание, което да се налага на непълнолетните.

¹ Стойнов, Ал., Наказателно право, Обща част, Сиела, С. 1997, с. 131.

² Вж. Гиргинов, А., З. Трайков, Коментар на Наказателния кодекс, С., 2000, с. 254; Груев, Л., Санкционната система по българското наказателно право, С., 1997, с. 76-77.

Ако наказанието конфискация беше предвидено и за непълнолетните, преди всичко трябва да се отбележи, че тези лица най-често не притежават имущество. Но дори и да се приеме, че непълнолетният има имущество, най-често то не би било резултат на вложени от него труд и усилия, поради което отнемането ще засегне най-вече неговите родители и други възходящи или други близки. С това едва ли ще бъде постигнат желаният превъзпитателен ефект.

Някои чужди законодателства използват термина “конфискация”, за да обозначат отнемането на средствата, послужили за извършване на престъпления от непълнолетни, и ползите, произтекли от реализирането на тези престъпления. В Албания например, конфискацията на такива вещи се явява допълнително наказание, което може да бъде наложено на непълнолетния заедно с някое от основните. Във Франция с мотивирано решение съдът за деца може да вземе мярка “конфискация на притежавания от малолетния предмет, който е послужил за извършването на престъплението или е негов резултат”³ дори по отношение на лице, ненавършило 10-годишна възраст.

В българския НК отнемането на предмета, средството или вещите, придобити в резултат на престъпление, е регламентирано в чл. 53. В доктрината и понастоящем е спорен въпросът дали те са “своеобразна санкция”⁴ или “особена конфискация”⁵. Иван Ненов ги определя като “принудителна, но не наказателна мярка”, която по своите преки гражданскоправни последици има известно сходство с конфискацията, но по характер е свършено различна от нея⁶. Може да се приеме тезата, че посочените мерки, макар да имат сходна правна природа с конфискацията⁷, *de jure* не са наказание, тъй като и самият закон (чл. 53 НК) указва, че отнемането на съответните вещи става независимо от наказателната отговорност⁸. Според съдебната практика “отнемането по чл. 53 НК не е включено във видовете наказания по чл. 37 от кодекса, където те са посочени изчерпателно. Това отнемане обаче е свързано с наказателната отговорност на подсъдимия и се постановява с присъдата”⁹. Но независимо как терминологично ще се обозначат тези мерки, тяхното прилагане по повод на извършените от непълнолетните престъпления не е ограничено от

³ www1.parliament.bg (Резюме на законодателно проучване “Наказателноправен режим на малолетни и непълнолетни извършители на противообществени прояви”).

⁴ Ненов, И., Наказателно право, Обща част, книга втора, Софи-Р, 1992, с. 274; Лулев, М., Основни въпроси на изпълнението на наказанията без лишаване от свобода, С., 1993, с. 175.

⁵ Груев, Л., цит. съч., с. 89.

⁶ Вж. Ненов, И., цит. съч, с. 175.

⁷ Вж. по-подробно: Страшимирова, А., Вещноправен режим на българския морски търговски кораб в международното частно право, автореферат, Варна, 2007.

⁸ Вж. Стойнов, Ал., цит. съч, с. 384.

⁹ П-1-81 г., Пл., изм. с П-7-87.

изрични законови разпоредби. Цитираните примери от опита на чужди законодателства само доказват, че същинското наказание конфискация няма и не може да намери своето място сред наказанията за непълнолетни.

Другото имуществено наказание, предвидено в санкционната система за пълнолетните, е глобата. Тя също не е изброена сред наказанията на непълнолетните. Законът не дава възможност на непълнолетен да се наложи наказание глоба. Съгласно чл. 63 НК това наказание се заменя с обществено порицание¹⁰. Може да се застъпи тезата, че това е неоснователно. Още повече, че в законодателствата на някои европейски и други държави глобата е наказание, с което може да се накаже и непълнолетно лице. Съпоставката с чужди правни системи доказва възможността то да бъде въведено в НК и успешно прилагано и спрямо непълнолетните¹¹.

Например в **Швеция** при определяне на наказанието съдът се ръководи от обществената опасност на престъплението, като вземе предвид и дали налагането на предвиденото от закона наказание няма да се окаже неефективно по отношение на обвиняемия поради неговата възраст или здравословно състояние. При ниска обществена опасност на престъплението или чисто съдебно минало на непълнолетния обвиняем съдът може да замени наказанието, предвидено в Особената част на Наказателния кодекс, като предостави на социалните служби възможността:

- да наложат **глоба**, когато тя е предвидена като наказание в Наказателния кодекс;

- да създадат условия за извършване на безплатен общественополезен труд или непълнолетният да бъде включен в други организации за извършване на полезна дейност за срок от 20 до 100 часа¹².

Следователно глобата се явява единствена алтернатива на общественополезния труд в случаите на деяния с ниска степен на обществена опасност, при които съдът в Швеция предоставя на социалните служби определянето на най-подходящата за подрастващия санкция.

Във **Финландия** за непълнолетните се предвиждат следните наказания и мерки:

- **глоба**, чийто размер се определя в зависимост от месечния доход и материалното положение на лицето. В случай че не бъде платена, глобата се заменя с лишаване от свобода (не по-малко от 4 дни и не повече от 90 дни), като един ден лишаване от свобода е равен на двудневния размер на глобата;

¹⁰ Вж. Р-191-94-I.

¹¹ Вж. www1.parliament.bg

¹² Вж. www1.parliament.bg

- **обща наказателна такса**, която се налага за престъпления с ниска степен на обществена опасност. Допустимо е също трансформирането ѝ в лишаване от свобода.

- **общественополезен труд**: задължаване на лицето да положи труд в услуга на обществото без заплащане, с минимална продължителност 20 часа и максимална – 2000 часа;

- лишаване от свобода с продължителност от 14 дни до 12 години¹³.

Не е трудно да се установи, че две от предоставените на финландския съд възможности за санкциониране се свеждат до финансовите наказания глоба и обща наказателна такса.

В **Холандия** за ненавършилите пълнолетие лица (12-18 години) се предвиждат следните наказания:

1. **глоба**;

2. посещаване на специализирани курсове/полагане на общественополезна дейност; или

3. лишаване от свобода.

Холандското законодателство допуска наказанията, предвидени в Наказателния кодекс, да се налагат само при сериозни случаи на противоправно поведение като извършване на тежки престъпления и/или неуспешно прилагане на алтернативни и възпитателни мерки. Прави впечатление, че тези наказания, включително глобата, могат да бъдат наложени дори и на деца в твърде ранна възраст – навършили 12 години.

По правило наказанието глоба се налага в случаите, **когато правонарушителят се е облагодетелствал или е причинил материални щети**. Освен това се смята, че това наказание е подходящо за лица, които **упражняват труд**. Съдията определя размера на глобата, който може да бъде от 2,5 до 2500 евро. При определяне на глобата **съдията трябва да вземе предвид финансовото състояние на правонарушителите, тъй като децата, а не техните родители, трябва да платят глобата**. Съдията може също да реши плащането на глобата да стане на части. В този случай общата сума трябва да бъде платена в максимален срок от две години¹⁴.

Канадското законодателство предвижда и някои допълнителни наказания, наред с наказанието **глоба**, като общественополезен труд; т. нар. пълно освобождаване, при което дори младежът да бъде признат за виновен в извършването на престъпление, съдът може да му предостави втори шанс и да го предупреди за възможните последици от извършване на ново престъпление; както и условно освобождаване¹⁵.

¹³ Вж. www1.parliament.bg

¹⁴ Вж. www.bghelsinki.org, Боев, Б., Система на правосъдие по отношение на деца в конфликт със закона в Нидерландия.

¹⁵ Вж. www1.parliament.bg

Примерите доказват, че наказанието глоба има универсален характер и дават основание да се предложи de lege ferenda то да обогати действащата санкционна система за непълнолетните. Правилата на ООН относно минималните стандарти, отнасящи се до младежката престъпност (т. нар. Пекински правила) в т. 18 “Различни наказателни мерки” недвусмислено указват, че “компетентните власти трябва да имат възможност да прилагат различни наказания, позволявайки гъвкавост, с цел да се избегне в най-голяма степен налагането на лишаване от свобода”. В т. 18.1, б. “г” като алтернатива на лишаването от свобода при непълнолетните са посочени “финансови наказания, компенсации и реституция”. Според вложения в тях смисъл най-удачно и естествено финансово наказание се явява глобата. За съжаление, тя нито в миналото, нито понастоящем, нито в Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (ЗБППМН), нито в НК, някога е била предвиждана.

За разлика от тези два закона обаче, Законът за съдилищата за малолетни от 1943 г., като определя как се заменят предвидените в законите наказания, за да се налагат на лицата над 12 години, постановява в чл. 6, ал. 4, че **“глобата се заменява с мъмрене от съда, освен за нарушения на фискалните закони”**. Това предвиждане, макар и по изключение, на наказание глоба за лице, навършило 12-годишна възраст, показва, че още тогава се е приемала възможността да бъдат санкционирани детето и неговите родители чрез предвиждане на наказание с чисто материален характер.

Очевидно в действащата санкционна система за непълнолетните има място за подобно наказание. Още един аргумент в подкрепа на горното твърдение е възможността чрез глобата да се стимулира последващото упражняване на засилен надзор над детето от страна на неговите родители, които в някаква степен ще бъдат засегнати от привеждането в изпълнение на това наказание. Разбира се, прилагането на глобата в размерите, указани в Особената част на НК за пълнолетните лица, не може да се възприеме като подходящо за непълнолетните. Поради това, подобно на предвидената редукция на наказанието лишаване от свобода по чл. 63 НК, и тук законодателят би следвало да предвиди система за намаляване на размера на глобата. Налагането ѝ в стеснени граници би довело до осъществяване в по-голяма степен на превантивната и превъзпитателната функция на закона.

Ако това наказание допълни санкционната система по чл. 62 НК, би следвало да се промени и разпоредбата на чл. 78а НК, като се предвиди възможността наказание глоба да се налага по административен ред и на непълнолетните, с което те да бъдат освобождавани от наказателна отговорност. За кратък период от време възможност за замяна на наказателната отговорност на непълнолетните с административна

съществуваше, но не бяха прецизирани предвидените последици, а именно: административно наказание обществено порицание за навършилите 16 г. и налагане на мярка по ЗБППМН за ненавършилите 16 г. непълнолетни¹⁶. Съвсем удачно законодателят отмени тази разпоредба. Предлаганата тук идея е за налагане на административното наказание глоба като алтернатива на углавното наказание за непълнолетните в предвидените в чл. 78а, ал. 1 НК случаи. По този начин няма да се наруши и първоначалният замисъл на този текст, както се случи при цитираните промени в него.

Последната група, включваща неприложими спрямо непълнолетните наказания, са свързаните с лишаване от права. Най-тежко сред тях е лишаването от право да се заема определена държавна или обществена длъжност, тъй като ограничава възможностите за свободна и пълноценна социална реализация на осъдения. Непредвиждането му сред наказанията за непълнолетните произтича от римското правило *nemo dat quod non habet* (никой не може да даде нещо, което не притежава). За случая се презюмира, че не е възможно лицата на тази ниска възраст да са придобили съответното право, което изисква завършена относително висока образователна степен и определен трудов стаж. Липсата по правило на придобито право да се заема държавна или обществена длъжност прави излишно предвиждането на такова наказание.

Останалите две наказания – лишаване от право на получени ордени, почетни звания и отличия и лишаване от военно звание – носят преди всичко морален укор. Прилагането им също е възможно само при положение, че вече е придобито право на тези почетни звания, ордени или отличия или на военно звание.

Съдебната практика е утвърдила положението, че осъденият се лишава от правото да притежава получени ордени, почетни звания и отличия, а не само от правото да ги носи¹⁷.

Целесъобразността на подобни наказания дори спрямо пълнолетните отдавна е подложена на съмнение¹⁸. Поддържа се тезата, че “всяка институция, която удостоява с ордени, почетни звания или присвоява военни звания, има установена процедура, критерии и условия за тяхното отнемане. Именно тя, а не съдът, е с по-големи възможности да прецени доколко правото на притежание и носене на съответния орден, почетно звание и отличие или военно звание е несъвместимо с извършеното от дееца престъпление.”

Приведените примери доказват, че санкционната система за непълнолетните се нуждае от реформиране и допълване с наказание като глобата, чиято популярност в страните от Европейския съюз едва ли има

¹⁶ Вж. по-подробно Матеева, Ю., Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела, С., 2008, с. 68-78.

¹⁷ Вж. Р 42-86-ОСНК.

¹⁸ Вж. Гиргинов, А., З. Трайков, цит. съч, с. 288.

нужда от доказване. Това наказание би разнообразило системата, би позволило в някои случаи да се избегне лишаването от свобода и би било разумна алтернатива на пробацията, която за момента се очертава като най-перспективното наказание за непълнолетните.